

Algemeen Dagblad ZONDAG 28 NOVEMBER 1999

Gewoon blijven in een oorlog

Door Michel Thomassen

ROTTERDAM - Hoe blijft je in een oorlog mens? Een fatsoenlijk mens bestaat, maar een doorsnee mens is ook goed. Kan dat? De werkelijkheid in een oorlog is natuurlijk dat de meeste mensen doorsnee mensen blijven en niet leven omgaan met nieuwe zorgen en angst. Je past je sneller aan bij het levensgevaar dat gisteren nog voor onmogelijk werd gehouden, dan aan de vrede die er op volgt.

"Als alles om je heen ineinstort, van huizen tot morele waarden, van vertrouwen tot zelfrespect, dan probeer je ten minste iets overeind te houden. En wat kun je anders uit eigen krachten overeind houden dan de schijn van normaliteit?", noteerde de Belgradoëse schrijfster Jelica Novakovic twee dagen na het begin van de NAVO-bombardementen op Joegoslavië.

Zo snel al hoort je gneug van de harakloppingen die een luchtaalmeld veroorzaakt dat ze op die dag een kapsalon binnenloop als de sirenes loeien. „Kapt u?" „Waaronder?" „Misschien heb u er bij een luchtaalmeld geen zin in." „Wetens, da vind ik het juist opwindend."

Novakovic, een Servische, doceert Nederlands aan de universiteit van Belgrado en hield voor een Nederlandse en een Belgische krant een dagboek bij over het leven tijdens de NAVO-campagne. *Gebundeld ('Gelukkig is wie bijblijds waanzinnig wordt')* is de zeggingskracht van haar waarnemingen groter dan in dagelijks alleertingen tussen het verleden en nuw.

Met velen heeft Jelica Novakovic ervoor gekozen normaal te blijven doen, ook al kan dat haar het leven kosten. Met die anderen is ze jaloers op de zondelingen en geestelijk gestoorden die ondanks het gevaar gelukkig zijn. En ze verbaast zich erover dat verliefde stelletjes daarselde geur kennen en hoeveel van die stelletjes er inderdaad blijken te zijn. In parken en portieken, in schuilkelders en steegjes, overal duiken ze op, immuun voor het geweld.

Wat de mens dus verkiandert om gelukkig te zijn, is zijn bewustzijn van de werkelijkheid om hem heen", concludeert ze. Novakovic heeft overwogen te vluchten, maar zou alleen haar dochter hebben kunnen meenemen. Haar man en twee zonen konden het land niet uit. Ze wikkelt en woogt. De gedachte dat er iets met haar man en zonen zou gebeuren, of met familie of vrienden, weerhoudt haar. Het schuldgevoel van overlevenden komt voort uit het gevoel de slachtoffers in de steek te hebben gelaten, leggen experts na elke ramp uit, en de gedachte daarvan is volende om te blijven.

Ook vallende bommen kennen. Na het ongeloof over de eerste aantal blijft de doodsgang, maar die hoort er bij. Klakkeren moeten naar de schuilkelder als de sirenes huilen; mama's benut die gelegenheid om ongestoord de wijs te strijken. Dan komt de verbazing over het verscherpte bewustzijn. Verdriet is pijnlijker, de lach verdovender en hebben

bloemen altijd zo sterk gegeurd? Een feesttochtje door de natuur is een feest van zintuiglijke waarnemingen.

De huisvrouwen houden het dagelijkse leven gaande,

Naar de kapper gaan terwijl de s'renes loeien

De romanzoise

banjerden, die niet willen snappen dat men het in al die verre landen helemaal niet op hen persoonlijk heeft gemikt." Per vergissing worden ze wel eens gearaakt, maar als non-combattantes zijn ze het laagste soort dat doelen.

De huizenvrouwen vragen zich af of al die mensen in het Westen wel begrijpen wat er gebeurt. Of ze geen slapeloze nachten hebben van de onaanhoudige doden en gewonden die er valen? Novakovic herinnert zich niet schaamteloos, dat ook zij in Servië niet van vaderlagen toen honderdduizenden Noord-Koreanen van honger stierren, toen de Hutu's de Tutsi's naar het leven stonden. En wie maalde er om de Afghaanse vrouwen die nachttoffer werden van de Taliban? Waar blijft het fatsoen? Mag je je doodlaat mals je hoort dat de ouurman van je vriendin 's avonds op het balkon stond te kijken naar de inslagen en zich lam schoot toen precies op dat moment dat hij op zijn aartstekker drukte om een sigaret op te steken hem gebouw aan de overkant een voltreffer kreeg? De buurman rookt sindsdien niet meer; hij durft geen aartstekker meer aan te raken.

Verbaalzindwekkend is dat Novakovic met het citeren van Nederlandse schrijvers en dichters de wanhoop van de gewone Serviërs weert over te brengen. Van mensen die in een oorlog doorsnee mensen blijven, ook al denkt de rest van de wereld anders over hen.

Jelica Novakovic, *'Gelukkig is wie bijblijds waanzinnig wordt. Dagboek uit Belgrado'*, f 27,50. Uitgeverij Contact, ISBN 90 209 3833 9.

OSTATI NORMALAN U RATU

Michel Thomassen

Algemeen Dagblad, 20.11.1999.

Kako u ratu ostati čovek? Po mogućству pristojan čovek, mada je i prosečan u redu. Može li se to? Stvarnost rata je, naravno, da ljudi većinom ostaju prosečni i da brzo nauče da se nose sa novim brigama i strahovima. Čovek se brže navikava na životnu opasnost koju je koliko juče još smatrao neverovatnom, nego na mir koji za njom sledi.

"Kada se sve oko tebe ruši, od kuća do moralnih vrednosti, od poverenja do samopoštovanja, onda pokušavaš da makar nešto sačuvaš. A šta drugo možeš sačuvati sopstvenim snagama osim privida normalnosti?", beleži beogradска spisateljica Jelica Novaković dva dana nakon što je Nato počeo sa bombardovanjem Jugoslavije.

Tako brzo joj je dojadila uznemirenost koju izaziva vazdušna uzbuna da je tog dana ušla u frizerski salon kad su se oglasile sirene. "Šišate li?" "Zašto ne bih šišao?" "Možda vam nije do toga pri vazdušnoj uzbuni." "Ma kakvi, baš mi je onda uzbudljivo."

Novakovićevo, Srpskinja koja predaje holandski na Beogradskom Univerzitetu, vodila je dnevnik za jedan holandski i jedan belgijski dnevni list o životu za vreme Nato-kampanje. Sakupljena u knjigu ("Blago onom ko rano poludi") njena kazivanja rečitija su nego pojedinačno objavljena između ostalih vesti iz sveta.

Zajedno sa mnogim drugima Jelica Novaković je odlučila da nastavi sa normalnim življenjem makar je to koštalo i života. Zajedno sa tim drugima je ljubomorna na čudake i umno poremećene koji su srečni uprkos opasnosti. Čudi se što zaljubljeni parovi poznavaju istu tu sreću i što ih odjednom ima toliko mnogo. U parkovima i ulazima; u skloništima i uličicama, odasvud izranjavaju, imuni na nasilje.

"Ono što čoveka sprečava da bude srećan jeste njegova svest o stvarnosti koja ga okružuje", zaključuje ona.

Novakovićevo je razmišljala o izbeglištvu, ali je mogla da povede samo čerku sa sobom. Muž i dva sina nisu mogli da napuste zemlju. Vagala je i odmeravala. Pomisao da bi njenom mužu i sinovima moglo nešto da se desi, ili porodici i prijateljima, odvratili su je. Osećaj krivice kod preživelih proističe iz osećanja da su žrtve ostavili na cedilu, kako to objašnjavaju stručnjaci posle svake nesreće, a pomisao na to je dovoljna da se ostane.

I na bombe se čovek navikava. Nakon neverice kod prvog napada ostaje smrtni strah, ali on je deo iskustva. Deca moraju u sklonište kad zaurljaju sirene; mama koristi priliku na neometano ispegla veš. Tada dolazi začuđenost zbog izoštrenе svesti. Tuga više boli, smeđ više oslobođa, a zar je i cveće ikad toliko mirisalo? Vožnja biciklom kroz prirodu postaje slavlje čulnih opažanja.

Domaćice održavaju svakodnevni život. "Te nedužne plašljivice što ne žele da shvate da se u svim tim dalekim zemljama uopšte nisu okomili na njih lično." Greškom i njih povremeno pogode, ali kao *non combattantes* predstavljaju najnižu vrstu cilja.

Građani se pitaju da li svi ti ljudi na Zapadu uopšte shvataju što se događa. Da li ih muče neprospavane noći zbog svih tih nedužnih peginulih i ranjenih? Novakovićevo se sa stidom seća da ni nju nije mučila nesanica zbog stotine hiljada Severnih Koreanaca koji su poumirali od gladi, zbog Hutua koji su kidisali na Tutsije. I ko se uznemirio zbog toga što su Afganistanke postale žrtve talibana? Gde je tu etika? Smeš li da umreš od smeja kad čuješ da je komšija tvoje prijateljice jedno veče sa balkona gledao eksplozije i presekao se od straha kada je zgrada preko puta njegove odletela u vazduh istog trenutka kada je on pritisnuo upaljač kako bi zapalio cigaretu? Komšija od tada više ne puši; ne sme više ni da pipne upaljač.

Ono što zapanjuje to je da Novakovićevo citirajući holandske pisce i pesnike ume da prenese očaj običnih Srba. Ljudi koji u ratu ostaju prosečni ljudi, bez obzira što ostatak sveta drukčije misli o tome.